

УДК 94 (47.57) «1941»

КОНТРАСТИ 1941 РОКУ. ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПОЧАТКУ ВІЙНИ

Сурнін В. Б. (Ужгород)

У статті розглядаються причини поразки Червоної Армії в 1941 р. Спираючись на опубліковані документи і нові публікації, автор покладає відповідальність за катастрофу 1941 р. на зрадницькі дії частини радянського генералітету та офіцерського корпусу на чолі з маршалом Тимошенко і начальником Генштабу Жуковим.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, катастрофа 1941 р., історична свідомість, зрада, фальсифікації, історичні міфи, репресії.

Однією з найбільш загадкових сторінок в історії Великої Вітчизняної війни є трагедія 1941 року. Як, яким дивом багатомільйонна, оснащена якщо не за останнім словом техніки, то принаймні цілком на зрівнянні із західними країнами рівні армія виявилася нездатною утримати агресора, в короткий термін втратила величезні території і ледве не довела країну до

незворотної катастрофи? Чому одні героїчно билися і завдавали ворогові непоправних втрат, руйнуючи тим самим його плани і ставлячи під сумнів взагалі досягнення кінцевої перемоги, а інші відступали, кидаючи зброю і масово здаючись у полон? Хто несе відповідальність за те, що трапилося, адже були і нарком оборони, і Генеральний штаб, і вище керівництво на чолі зі

Сталінін? Відповіді на ці питання й тоді, і сьогодні розбурхують увагу і привертають увагу допитливих розумів. Причому в нинішній ситуації уроки тих подій набувають особливого значення, передусім у світлі того, що фарисеї від науки намагаються спотворити історію останньої світової війни, принизити значення Великої Вітчизняної, перейменовуючи її в «нацистсько-більшовицьку» [4, 5; 29].

Контрасти 1941 року дають приводи для найрізноманітніших тлумачень того, що трапилось. Одні говорять, що сталінські репресії позбавили армію нормального командного складу. Інші – про те, що радянські люди не хотіли захищати ненависний їм суспільний устрій. Треті – про непереборну перевагу німців у здатності вести бойові дії. Думок багато. І є відома фраза маршала Конєва, який не став описувати початковий період війни: «Брехати не хочу, а правду все одно написати не дозволять» [16].

Брехня – це не лише спотворення, але і приховання істини, секрету. Який секрет приховували маршали під час своїх спогадів? Та й чи було що приховувати? Мабуть, було щось, причому настільки серйозне, що кидало тінь на значну частину вищого командування країни, його дії на самому початку війни. Це щось, що довго було предметом умовчання в радянській історіографії, – частково злочинно-недбала, частково злочинно-змовницька діяльність генералів напередодні війни й відразу після її початку, яка привела до трагедії 22 червня. Щоб написати правду, потрібна була не лише особиста сміливість, яку неабияка кількість учасників тих подій мала, але й достовірна інформація в повному обсязі. А нею ні в післявоєнний, ні навіть у більш пізній період не володів ніхто. Лише поступово, крупицями накопичуючи і перевіряючи зібраний матеріал, відсіваючи сумнівні або недостовірні факти, історики змогли скласти більш-менш правдиву картину поразки Червоної Армії на початку війни [10; 34]. Сьогоднішні дослідники намагаються зняти покрив таємниці з цієї теми, і їхні висновки прозвучать для багатьох досить незвично. «Факт зради частини радянського генералітету і офіцерського корпусу, – пише, наприклад, автор понад двох десятків книг, присвячених історії 1930-50-х рр., А. Б. Мартиросян, – ось справжня причина трагедії 22 червня 1941 р.» [17].

Вже сама постановка питання провокує пошук подібних фактів у світовій і вітчизняній історії, і ми їх легко знаходимо. Скажімо, хіба не зрада генералів лежить в основі лютневого перевороту 1917 р. в Росії? Вже на наших очах в долях СРСР, Югославії, Іраку, Лівії велику роль зіграла зрада, причому зрада не «людини з вулиці», а представників правлячих верхівок –

осіб і цілих груп. У наше завдання не входить розгляд усіх аспектів цього далеко не нового в історії явища. Ми зосередимося тільки на аналізі механізму зради частини радянського генералітету в 1941 р., якщо вона мала місце. Проте для того щоб дійти якогось однозначного висновку, нам потрібно буде повернутися в передвоєнний період.

Особливістю цього періоду була внутрішня напруга в суспільстві, породжена масовими репресіями 1937-1939 рр. Вони істотно відрізнялися від репресій періоду колективізації. Якщо тоді постраждали в основному «низи», тобто маси селян, яких змушували вступати в колгоспи, то наприкінці 1930-х рр. розклад був вже інший. Під ніж репресій потрапили вороги радянської влади, які передусім зачалися, які на середину 1930-х рр. зрозуміли, що чекати повернення до старого немає підстав, і активізували свої дії, а також «верхи» суспільства в особі партійної та радянської номенклатури. Серед них було чимало невдоволених: хто кар'єрним зростанням, хто матеріальним забезпеченням, хто житловим положенням і т. п.. Особливо багато таких невдоволених було, як це не дивно, серед військових, точніше, в середовищі начальницького складу Червоної Армії. Значною мірою він складався з царських офіцерів, які пішли служити новій владі (так званих «військспеців»). Вже наприкінці громадянської війни їхнє число становило 47 тис. (зокрема 200 генералів), і вони представляли ¼ командного та адміністративного апарату Червоної армії [14, с. 158].

Після громадянської війни Червону Армію скоротили до 500 тис. осіб, але з початку 1930-х рр. почалося її зростання (на 1933 р. її загальна чисельність зросла до 900 тис., на 1936 р. – до 1,5 млн.). Відповідно, збільшувалася кількість командних посад. Проте просування старих кадрів службовими сходами сповільнилося або взагалі припинилося. Наочно це видно на прикладі біографічних даних 69 осіб начальницького складу Червоної Армії у званні комкора (приблизно генерал-лейтенанта), страчених за участь у змовах у 1937-1941 рр. Згідно з даними, наведеними в журналі «Воєнно-історичний архів», із цих 69 осіб 48 були царськими офіцерами у званні до підполковника [7, с. 75-107]. На протязі 20 років вони непогано жили за державний рахунок. Начальницький склад отримував великі продуктові пайки і в порівнянні з цивільним населенням користувався масою побутових зручностей. Скажімо, вже командирів полку належало давати особняк або велику квартиру, коня для служби, автомобіль для поїздок і кінний екіпаж для виїздів. В той же час він отримував безкоштовно обмундирування, зарплату у розмірі 1800 крб. щомісячно (для

порівняння: завскладом отримував 120 крб., бібліотекар – 150 крб., учитель, залежно від предмета та учбового навантаження, – 250-750 крб.), сплачував 50% за квартиру або особняк [19, с. 5].

Але цим людям хотілося більшого. Вони не займали в армії провідних позицій, тимчасом як учорашні унтер-офіцери командували військовими округами (Будьонний, Белов, Апанасенко), фронтами (В. К. Блюхер, до прикладу, командував Далекосхідним фронтом), а К. Є. Ворошилов, який не мав ніякої військової освіти, взагалі став наркомом оборони і маршалом. Зате багато хто з невдоволених почали втрачати навіть те, що мали. Так, наприклад, комкор М. В. Куйбишев, кавалер трьох орденів Червоного Прапора, в царській армії – капітан, у громадянську війну командував армією. В 1929 р. він – командуючий Сибірським військовим округом, а з 1930 р. – лише секретар розпорядливих засідань Ради праці і оборони [8, с. 64-107]. Неважко здогадатися, що амбітний комкор тут же поповнив число «скривджених».

А ось як описує історію ще одного комкора – «невдахи», героя громадянської війни Віталія Примакова В. Резун – автор «Очищення». «У 1935 році, – пише він, – комкор Примаков призначений на посаду заступника командуючого Ленінградським військовим округом. Ставлення до себе вважав несправедливим. На знак протесту носив не три присвоєних йому ромба, а чотири – знаки відмінності командарма 2 рангу. З чотирма ромбами демонстративно з'являвся перед Сталіним. Представимо ситуацію: якийсь генерал-полковник змайстрував маршальську зірку, відшліфував до блискання, повісив на шию і в такому вигляді з'явився перед вищим керівництвом країни, демонструючи незадоволення своїм положенням. Чи уявимо, що полковник пришив собі на штани генеральські лампаси і з'явився до вищестоящего командира: мене образили, я заслужив на більше. Саме так діяв комкор Примаков. Товариш Сталін до цих витівок ставився поблажливо. Навіть не докоряв: чим би дитя не тішилося» [31].

У тямущого читача може виникнути сумнів: чи міг собі дозволити такі витівки навіть не вищий, а один зі старших офіцерів? Відповідь на це питання знайшов автор популярного двотомника «Повернув історії біг» Віктор Седих. Як він пише, на момент описуваних вище подій В. Примаков вже відчував за собою силу, він був активним «багнетом» у військовій змові, керівником якої був заступник Наркома оборони СРСР маршал М. Тухачевський. Про розгалуженість організації змовників говорить той факт, що тільки Примаков завербував в її ряди 110 старших і вищих офіцерів [27, с. 161]. Змовники готувалися до військового перевороту

в умовах передбачуваного конфлікту з Німеччиною. Заарештований 22 травня 1937 р. Тухачевський на слідстві напівтори сотнях сторінок власноручно виклав цей «план поразки» від Німеччини і захоплення влади на його фоні [19]. Слід додати, що армія повинна була відіграти при цьому роль силового забезпечення перевороту, що виходив далеко за межі військового середовища. Зі смертю Тухачевського та його найближчих сподвижників машина зради застоїлася: посвячені в секрети зачалися, а інші не знали всіх деталей.

Є свідчення, за якими змовники домовилися в разі провалу обрехати якомога більше непричетних до змови людей. Цим, з одного боку, заплутувалося слідство, з іншого – можна було зберегти частину змовників і одночасно позбавити Сталіна відданих йому людей. У будь-якому разі багато воєначальників, які вижили і просунулися по службі, затаїли злість на Сталіна, звинувачуючи його в колективізації та розгромі армійських кадрів. Вони-то і стали на початку війни на чолі армій і фронтів. А в Генштабі тон задавали колишні царські офіцери. Після багато в чому провальної війни з Фінляндією 1939-1940 рр. до керівництва Червоної Армії прийшли нові люди. Наркомом оборони став маршал С. К. Тимошенко, а начальником Генштабу – генерал армії Г. К. Жуков. На жаль, діяльність цих новоспечених керівників викликає низку запитань, відповідей на які немає досі.

Наприклад, чому Червона Армія виявилася неготовою відбити агресію фашистських військ після нападу 22 червня 1941 р., адже партія і уряд доклали титанічних зусиль для зміцнення оборони країни? Цікаві спостереження із цього приводу зробив А. Б. Мартиросян. Він зазначає, що вже в лютому 1941 р. нарком і начгенштаба («дує»), не скасовуючи формально план оборони країни, змінили його фактично. Принцип активної оборони, реалізації якого Червоною Армією дуже побоювалося німецьке командування, «дує» підмінив принципом «жорсткої оборони» (в термінології її авторів) на лінії державного кордону. Крім того, генерали припускали нанесення по супротивникові, що вторгнеться, негайного контрудару, як колись планував М. Н. Тухачевський, що швидко привело б Червону Армію до нищівної поразки, особливо якщо врахувати жахливу щільність наступу вермахту на початку агресії. К. К. Рокоссовський у мемуарах напише, що напередодні війни взагалі не міг розібратися, в чому суть нашого плану: «якщо якийсь план і був, то він явно не відповідав обстановці, що склалася на початок війни, що і спричинило важку поразку наших військ у початковий період війни» [24, с. 6]. По

суті, це звинувачення на адресу «дуету». Причому якщо Жуков так свою провину й не визнав, то більш обережний Тимошенко, який не залишив мемуарів, пише А. Мартиросян, вимушено охарактеризував обрану стратегію війни як «безграмотний сценарій» [17].

Не менш жорстку оцінку «творінню» двох радянських «стратегів» дав і супротивник. Ось що писав начальник німецького Генерального штабу Франц Гальдер: «Російське військове керівництво зазнало краху зі своїм принципом жорсткої оборони» [8]. Звернемо увагу: на відміну від тих, хто, захищаючись, звинувачує в катастрофі 22 червня Сталіна, тобто державно-політичне керівництво, Гальдер говорить про провину військового керівництва. І він правий. Огудники Сталіна, які вішають на нього «всіх собак» за 22 червня, не розуміють елементарної речі – різниці між державою та збройними силами, виходячи з нібито всеосяжної присутності Сталіна в усіх сферах життя. Як відмічає А. Мартиросян, головна провина лягає на наркомат оборони і Генштаб, які не лише «проморгали війну» (за висловом Головного маршала авіації А. Є. Голованова), але й своїми діями в червні 1941 р. трохи не довели до безповоротної катастрофи; провина ця полягала в розробленій ними стратегії вступу радянських військ у війну.

Але повернімося до подій лютого 1941 р. Тоді ж Тимошенко і Жуков не лише змінили принцип оборони, але зробили ще одну жахливу за своїми наслідками річ – змістили акцент зосередження сил із західного (білоруського) напрямку на південно-західний, український. І це при тому, що в лютому-березні 1941 р. радянському командуванню вже було достатньо відомо і про три групи німецьких армій, і про напрям ударів, і про те, що головним буде удар саме на білоруському напрямі, який, за наказом наркома оборони і начальника Генштабу, ослаблювався з лютого.

Більше того, до 5 червня 1941 р., як відмічав у своїх мемуарах колишній начальник штабу 4-ої армії Західного ОВО генерал Л. М. Сандалов, стало відомо, що на кордоні з Білоруссю вермахт зосередив величезні сили, що переважають частину військ ГА «Центр» зосереджено на брестському напрямі, тобто проти 4-ої армії ЗахОВО. Було ясно, що удар такої сили і щільності стримати буде неможливо, проте жодних висновків щодо наявності такої прямої і такої явної загрози зроблено не було [25].

«Так хто ж командував наркоматом оборони і Генштабом? – ставить питання руба відомий російський історик, соціолог, публіцист А. Фурсов. – Прибиральниці і водопровідники? Чи зрадники і зрадливці?» [35]. Він же на додаток пропонує пояснити наступний факт: у

самий переддень війни ЗахОВО, на відміну від інших військових округів, отримав таку велику кількість завдань, які суперечили одне одному, що в разі їх виконання це вело до швидкого, фактично блискавичного розгрому, під який, виходить, і підставляли ЗахОВО.

У зв'язку з цим нам не обійти стороною головний документ початкового періоду війни, на який посилаються у своїх спогадах і Жуков, і інші радянські генерали – «Директиву № 1» НКО і ГШ від 22 червня 1941 р. У своїх мемуарах «Спогади і роздуми» Жуков нарікає, що за тиждень до війни Сталін не дозволяв їм з Тимошенко «дати вказівку про приведення військ прикордонних округів у бойову готовність і розгортання перших ешелонів за планами прикриття» [11, с. 297]. Та зате, коли такий дозвіл увечері 21 червня було отримано, «Директиву № 1» НКО і ГШ примудрилися так передавати в округи, що її деякі військові частини приймали вже під обстрілом уранці 22 червня. А багато частин у самих округах, як наслідок, цієї «Директиви» взагалі не отримали [14]. Що стосується Західного ОВО, про яке йшлося вище, то там взагалі відбувалося щось незрозуміле.

Вже перебуваючи під слідством, колишній командуючий ЗахОВО генерал Д. Г. Павлов показав, що навіть о 1.00 годині ночі 22 червня, коли в інші округи вже передавалася директива № 1, ЗахОВО сповіщення не отримав. А в 4.00 Павлов отримав інформацію від Тимошенка, згідно з якою очікується перехід кордону німецькими військами; при цьому його було сповіщено про те, що наказано ніяких дій не вчиняти, артилерійський вогонь не відкривати, але авіарозвідку вести на ворожій території до 60 км у глибину. Нарком оборони, по суті, підштовхував ЗахОВО до порушення кордону, що надало б німцям аргументи на користь готовності СРСР вчинити акт агресії. «Ні, не зовсім був правий Сталін, – коментує цей епізод А. Мартиросян, – що в Тимошенка голова велика, а мозки курячі. Курячі-то вони курячі, але ще й підлі. Інакше як назвати всі ці накази, та ще з посиланням на Сталіна, який увечері 21 червня вже вдруге санкціонував приведення військ у бойову готовність» [17].

Допитливий читач насторожиться: а коли ж був перший раз, адже в мемуарах «сталінських маршалів» нічого не говорить про інший наказ, що передував «Директиві № 1»? Це дійсно загадкова історія. Деяке світло на події тих днів проливають мемуари маршала М. В. Захарова. Будучи з 11 липня 1940 р. начальником штабу Одеського військового округу, він привів свій округ у повну бойову готовність за декілька днів до 22 червня. А в ніч на 22 червня розосередив авіацію округу на різних польових аеродромах і підняв за тривогию війська ще до приходу в

округ «Директиви № 1»!!! Деякі автори намагаються представити його дії проявом власної ініціативи, але сам майбутній маршал посилається на якусь Директиву НКО і ГШ від 12-13 червня, яка вимагала виводити війська округів «у райони, передбачені Планом Прикриття», на держкордон (і, швидше за все, для ОдВО, як і для ЗахОВО, в першому пункті цієї директиви так і було написано: «вивести в райони, передбачені ПП»). Але, окрім цього, був ще, виявляється, наказ ГШ від 18 червня, який вимагав відводити вже прикордонні частини від межі й також у «райони, передбачені ПП». І ставився термін виконання – привести частини в бойову готовність і до 24.00 21 червня доповісти про виконання!!! Таким чином, «Директива № 1» у цьому плані лише доповнює своїми положеннями попередні Директиви й накази НКО і ГШ [13].

Зазначимо: книга маршала Захарова «Генеральний штаб у передвоєнні роки» вийшла в 1989 р., під час розпалу чергових «викриттів сталінізму». Але ніхто особливо аналізувати її на предмет зіставлення зі скаргами Жукова (на зразок «Сталін не дозволяв», «Нам було категорично заборонено» й т. п.) не став. А пізніше нікому вже справи не було до того, як начальник штабу Одеського округу підготував свій округ до війни. Це був єдиний в СРСР військовий західний округ, на 22 червня практично повністю готовий до нападу ворога, округ, в якому до частин довели наказ про приведення військ у бойову готовність ще за дві години до надходження в округ «Директиви № 1».

Потім почалася війна, і було пряме шкідництво командування – нісенітні накази, в результаті яких війська бродили лісами, міняючи напрями, завдавали контрударів по ворогу, що встиг закріпитися, неузгоджено, з декількох напрямів (наприклад, під Дубном). Було шкідництво в області військових перевезень, коли військові вантажі, необхідні на фронті, тижнями блукали в тилу (за це було розстріляно начальника Управління військових сполучень М. І. Трубецького). Або, наприклад, потік передвоєнних вантажів у Німеччину в перші дні війни продовжувався; ці вантажі потрапляли до рук ворога, що наступав, на шкоду постачанню радянських військ.

Важко довести провину командуючого у шкідництві в складній обстановці хаосу початку війни, оскільки завжди можна виправдатися відсутністю зв'язку, обставинами і навіть дурістю. Але чи не ці командувачі прикордонних округів були повинні у виникненні хаосу, не вживши необхідних заходів у мирний час? Командуючого ЗахОВО Павлова та його підлеглих спочатку звинуватили у зраді, але потім перекаліфікували звинувачення на

злочинну халатність, за що й розстріляли [22]. Це і зрозуміло: можна здогадуватися, але довести неможливо. А жорсткість і швидкість покарання показала іншим змовникам, що церемонитися з ними не будуть.

Про те, що Сталін щось підозрював стосовно своїх генералів і вжив превентивних заходів, свідчить наступний факт. З початком війни несподівано для всіх командуючого Московським військовим округом генерала І. В. Тюленева було знято з поста і відправлено командувати Південним фронтом. Замість нього командуючим МВО було призначено генерала П. А. Артемьєва, підлеглого Л. Берії. Ось що написав у 1966 р. з цього приводу командувач винищувальної авіації ППО (підкорявся командуючому ВПС Московського військового округу) полковник М. А. Сбитов: «З нападом Німеччини на нашу країну в Московському військовому окрузі стали якісь дивні події відбуватися. По-перше, командуючий військами округу генерал Тюленев з усім штабом і органами управління зібралися й попрямували воювати на Південний фронт. На їхнє місце призначили нових командирів та управлінців, і чомусь усіх із НКВС. Командуючий військами МВО Артемьєв – із НКВС, його заступник Соколов – із НКВС, член Військової ради Телегин – із НКВС, начальник штабу Референко – із НКВС. А порядною людиною виявився тільки Референко – бачить, що не тягне, нічого не розуміє, і попросив, щоб звільнили. Звільнили, призначили на його місце Белова, добре, що не оперативного працівника, а мобілізатора. Ще членом Військової ради став Щербakov – партійний працівник. Хороше керівництво військового округу – жодного кадрового військового. І це під час війни! Потім, у липні місяці мене ввели. Але моя справа – ППО, літаки» [26, с. 47].

Як видно з цього фрагмента, рокировку командування МВО та його заміну представниками служби держбезпеки було проведено Сталіним єдино з метою запобігання можливій спробі військового перевороту. Бойовий офіцер Сбитов цього не розумів, але описав, наскільки не довіряли навіть йому. Це при тому, що він фактично врятував Москву 5 жовтня 1941 р., коли його льотчики виявили під Юхновом танковий корпус німців у кількості понад 100 танків і понад 300 машин з піхотою, що йдуть на відкриту й незахищену Москву! Його доповідь тоді перевіряли цілу добу, побоюючись з його боку спроби організації в Москві цим повідомленням паніки!

Про те що Сталін мав підстави не довіряти військовим, детально написав у своїй книзі «Коли б не генерали! Проблеми військового стану» Ю. Мухін [18]. Особливий інтерес для нас представляє історія оточення і загибелі

Південно-Західного фронту та його командувача генерал-полковника М. П. Кирпоноса. Цей фронт протистояв групі армій «Південь» гітлерівського вермахту і захищав столицю України місто Київ.

Битва за Київ почалася 11 липня. Цього дня танкова розвідка 13-ї танкової дивізії німців увійшла в бойове зіткнення з позиціями Київського укріпленого району на р. Ірпінь. До середини серпня 1941 р. сили німецької групи армій «Південь» вийшли до Дніпра на всій його течії від Херсона до Києва. Виникла загроза оточення військ, що його обороняли. На пропозицію командуючого Південно-Західним напрямом маршала Будьонного наркомові оборони «доповісти Сталіну про необхідність відведення військ Південно-Західного фронту на новий рубіж...» Тимошенко заявив, що виконуватиме рішення Ставки (тобто не відводитиме війська, незважаючи на загрозу оточення. – В. С.), «адже все одно нам доведеться бігти до Аляски». «Я (Будьонний. – В. С.) йому сказав, що за таких настроїв, та ще втрачаючи живу силу, ми можемо докотитися до повної поразки» [2, с. 723]. Так воно і вийшло: Тимошенко здав Київ, втратив 6 армій, а потім здав ще й Харків з Полтавою.

Що стосується Кирпоноса, то його дії в той драматичний момент виявилися явно не на висоті завдань, які перед ним стояли. Кирпонос до кінця не надавав Сталіну правдиву інформацію щодо ситуації, яка склалася під Києвом, і запевняв Верховного Головнокомандувача у здатності фронту стримати німців. Але коли Москва переконалася у зворотному, послідував наказ наркома оборони залишити Київ. І тут знову простежується черга дуже дивних подій.

Про те, що відбувалося в середині - у другій половині вересня 1941 р. в Україні, розповів у своїх мемуарах (на той час начальник оперативного відділу штабу Південно-Західного фронту) маршал І. Х. Баграмян. Він повідомляє, що вранці 16 вересня його викликав у Полтаву командуючий Південно-Західним напрямом маршал Тимошенко і наказав вилетіти до Кирпоноса (в містечко Пирятин – на 50 км на південь від Прилук) і передати усний наказ. Подальші слова Баграмяна дають підстави стверджувати, що вони не містять правди: «Через негоду ми змогли вилетіти лише наступного дня. Мене всадили у прозорій вежі стрільця-радиста, звідки відкривається широкий огляд. Нас супроводжують два винищувачі. Пройшовши через лінію фронту, вони повернули назад. І негайно над горизонтом з'явилися чорні точки. Льотчик не став повертати і на граничній швидкості вів літак на захід. Нам повезло. Ми проскочили крізь заслін ворожих винищувачів. Ось і аеродром Гребінка – пункт призначення». Через декілька сторінок Баграмян доповнює:

«Діставалися ми дуже довго. Дорога була суцільно забита машинами, обозами, колонами тилових частин і установ, що пересувалися. У генерала Кирпоноса ми застали Бурмистенка (член Військової ради фронту. – В. С.) і Рикова. Я доповів про розпорядження головнокомандувача» [3, с. 322, 324].

Виходячи з цього тексту, чи можна однозначно сказати, коли Баграмян доставив наказ Тимошенка Кирпоносу? Сам Баграмян дістав цей наказ, як ми вже знаємо з його ж слів, вранці 16 вересня, але якщо він вилетів наступного дня, та ще й до Гребінки, а потім довго добирався до Кирпоноса, то що виходить? Що Баграмян передав наказ 17 вересня, у кращому разі в другій половині дня.

Але коли вийшло перше видання спогадів Баграмяна, то відгукнувся льотчик, який переправив його через лінію фронту, і Баграмян, не подумавши, спокусився в наступних виданнях помістити листа живого свідка свого подвигу. А в льотній книжці цього пілота було зроблено запис: «16 вересня 1941 року. Політ Полтава – Пирятин. Особливе завдання». З огляду на це можемо зробити висновок про те, що Баграмян доставив Кирпоносу наказ не 17 вересня ввечері, а днем раніше, 16 вересня, в гіршому разі у другій половині дня. (Від Полтави до Пирятин близько 150 км, швидкість СБ понад 400 км/год, штаб фронту було розташовано на хуторі Верхоярівка у 3 км від Пирятин, а командний пункт Кирпоноса – у гаю в декількох кілометрах від штабу). Ми бачимо, що Баграмян бреше, на добу або більше затягуючи час дістання наказу Кирпоносом. Чому? Ю. Мухін відповідає на це питання так: «А тому, що Кирпонос саботував виконання наказу – він не став трансформувати його у свій наказ арміям Південно-Західного фронту і не став передавати його військам відразу ж після дістання! Кирпонос понад добу цинічно чекав, поки німці оточать його армії міцніше! Баграмян з Тупиковим (начальником штабу фронту. – В. С.) умовляли та умовляли Кирпоноса, доки пан не змилювався і все ж 17-го ввечері підписав наказ у виконання наказу, даного 16 вересня Тимошенком» [18, с. 172].

Що ж наказав командуючий фронтом своїм військам? Якщо відволіктися від конкретних вказівок, то загальний сенс відданих ним розпоряджень полягав в одному – прорватися з оточення, причому найпотужніша 37-а армія дістала завдання пробиватися на Пирятин, тобто до штабу фронту. На той момент штаб Південно-Західного фронту, будучи розташованим серед своїх військ і не зазнаючи ніякого тиску з боку німців (на півночі німці були не менш ніж у 50 км від Пирятин, на заході – не менш ніж у 40 км, тільки на півдні та на сході німці могли бути приблизно в 30 км), повинен був організувати виконання цього

наказу, тобто видати додаткові розпорядження, зважаючи на обстановку, що змінюється, організувати, щоб усі армії фронту цей наказ виконали, зрізали клини німців, що прорвалися в тил фронту, оточили їх і знищили, а самі відійшли на річку Псел. Адже в армії відповідальність за виконання наказу лежить на тому, хто його дав, у даному разі – на Кирпоносі і штабі фронту. Але Кирпонос і штаб припинили управління військами фронту і в ніч на 18 вересня поспішно виїхали в північно-східному напрямку в Лохвицю, до якої на автомашинах було не більш ніж 3 години шляху.

І ось цю нікчемно малу відстань колона штабу Південно-Західного фронту, нібито «прориваючись до своїх», за два дні так і не здолала. Особливо вражає останній перехід, коли за цілу ніч, без жодних бойових контактів із німцями, вона проїхала цілих 11 км, сильно втомилася й до ранку 20 вересня зупинилася відпочити у хутора Дрюковщина – кілометрах у п'ятнадцяти південно-західніше Лохвиці.

Баграмян, котрий очолював одну із штабних колон і без особливих перешкод вийшов до своїх, усіяло прагне виправдати це «сидіння» командуючого фронтом. Але все одно висновок напрашується сам собою: Кирпонос ні до яких «своїх» виходити не збирався, він сидів у гаю й чекав, поки його виявлять досить великі сили німців і перебують тих, хто залишався з ним, щоб особисто він міг здатися в полон. Під його керівництвом ще залишалася тисяча бійців (з тих 15 тис., які були виведені ним із Пирятина в ніч на 18 вересня) і командирів, які збиралися виконати свій обов'язок до кінця. Тому коли до обіду 20 вересня німці, після того як виявили червоноармійців, підвезли артилерію і почали переорювати гай снарядами, під вогонь потрапили всі – і сміливці, і боягузи. Ось тому історикам досі й неясно, що ж насправді сталося з Кирпоносом і Бурмистенком – дійсно вони загинули від осколків або їх все ж пристрелили солдати НКВС, котрі все ще залишалися при штабі і зрозуміли, в чому справа.

Неясно й інше: чому радянські генерали, які були в змові, хоча й задкували від самого кордону, огризаючись час від часу, але все-таки не здалися відразу, шойно Гітлер напав? Мабуть, через те що було порушено первинний план, розроблений Тухачевським. Тому вичікували, чекали сигналів від німців. Ну і Сталін не позіхав. Спочатку, як ми згадували, було засуджено та розстріляно командуючого Західним округом генерала Павлова і декількох його підлеглих. Наказ було зачитано у військах, і це змусило замислитися багатьох командирів. Потім послідував наказ Ставки ВГК № 270 від 16 серпня 1941 р., де чітко і ясно усім змовникам було сказано, що в разі зради їхні сім'ї будуть репресовані, а самі вони будуть заочно засуджені

до смерті. Це багатьом остудило голови, можливо, й генералові Кирпоносу та йому подібним. І здатися вони не могли, і воювати в повну силу не бажали.

Які сигнали чекали змовники від німців? Можна з великою впевненістю припустити, що головний сигнал – створення альтернативного уряду Росії під егідою німців на противагу більшовицько-сталінському. Цю версію, яка має під собою основу, озвучив С. Смірнов [28]. Причому його припущення не умоглядні, вони спираються на документальну базу.

Існує показовий документ – «Протокол допиту генерал-лейтенанта Червоної Армії М. Ф. Лукіна». Фактично, це доповідь німецькому командуванню з витягами із протоколу допиту командуючого 19-ою армією генерала Лукіна, який відбувся 12 грудня 1941 р. у формі невимушеної бесіди. Ось цитата: «Тут генерал-лейтенант Лукін поставив питання співрозмовникові про те, чи не збираються німці створити альтернативний російський уряд? На це питання Лукіна допитувач відповів, що створення такого уряду ускладнене, адже генерал Лукін сам помітив, що всі, хто міг би увійти до такого уряду, вбиті більшовиками. А в разі створення уряду з випадкових людей російський народ думатиме, що цей уряд лише служить німцям». Лукін сказав: «Можливо, це і правда. Цього року ви створили Міністерство у справах східних територій, яке допомагає тільки Вам. Проте якщо буде все-таки створено альтернативний російський уряд, багато росіян замисляться про наступне: по-перше, з'явиться антисталінський уряд, який виступатиме за Росію, по-друге, вони можуть повірити в те, що німці дійсно воюють тільки проти більшовицької системи, а не проти Росії, і, по-третє, вони побачать, що на вашому боці також є росіяни, які виступають не проти Росії, а за Росію. Крім того, уряд може стати новою надією для народу. Можливо, так само як я думають і інші генерали; мені відомі деякі з них, хто дуже не люблять комунізм, але вони сьогодні нічого іншого робити не можуть, як підтримувати його». На питання допитуваному, кого Лукін міг би назвати як альтернативу, той відповів: «Сьогодні в СРСР існують тільки дві людини, які досить популярні – це Будьонний і Тимошенко» [21].

Як бачимо, Лукін, під керівництвом якого німці захопили в полон понад півмільйона червоноармійців та офіцерів у котлі під Вязьмою, запитує в німців, не могли б вони створити альтернативний Сталіну уряд.

Генерал Лукін був широко відомий в Червоній Армії. Свої перші нагороди він дістав ще під час Першої світової війни, заслуживши в царській армії на звання поручика. Це були три ордени: Св. Володимира 4 ступеня, Св. Анни 4 ступеня, Св. Станіслава 3 ступеня. Лукін

пройшов усю громадянську війну, діставши два ордени Червоного Прапора. Наприкінці 1920-х рр. він командував дивізією, був начальником 1-го відділу Управління з командно-начальницького складу Головного управління Червоної Армії, з 1935 по 1937 рр. був комендантом Москви, після чого з чорною міткою – суворою доганою із занесенням до облікової картки «за притуплення класової пильності та особистий зв'язок із ворогами народу» – був відправлений на посаду заступника начальника штабу Сибірського військового округу. Пізніше став заступником командуючого СибВО. У 1939 р. з Лукіна зняли всі підозри, і ЦК дав добро на просування його по службі. У 1940 р. його було послано в Забайкалля формувати нову 16-у армію, з якою він і вступив у війну. Одним словом, Лукін – не випадкова людина в Червоній Армії, і його слова заслуговують на найсерйознішу увагу. Показово, що саме цей генерал закликав німців створити альтернативний уряд, називаючи при цьому можливих співників із числа радянських маршалів...

Ми змушені констатувати, що такі плани були не в одного лише Лукіна. У грудні 1942 р. в полон до німців потрапив генерал-майор І. П. Крупенніков, командуючий 3-ю гвардійською армією. Крупенніков різко критикував окупаційну політику німців на сході і сказав, що німці здійснюють «кардинальну помилку», покладаючись у війні проти Радянського Союзу «лише на сили власної армії». Не унеможливаючи формування російської добровольчої армії з полонених червоноармійців з метою боротьби проти радянського режиму, він вважав обов'язковою умовою цього створення політичної бази для такої російсько-німецької співпраці. Німеччина, говорив він, повинна довести народам Росії, що розглядає їх не як «неповноцінні колоніальні народи», а як «рівноправних членів європейської сім'ї народів». У першу чергу, на його думку, необхідно було сформувати російський незалежний уряд. У цьому разі, з його слів, можна було розраховувати на «великий приплив добровольців із таборів для військовополонених». З радянських офіцерів, які перебували в німецькому полоні, «70%, за його оцінкою, були готові воювати проти радянської системи» [37].

А що ж німці? Всупереч очікуванням, Гітлер відхилив ідею використання радянських офіцерів – зрадників, котрі мріяли зробити політичну кар'єру під крилом Третього рейху. На наш погляд, Гітлера підвела самовпевненість. Він, мабуть, не розумів, що покладатися тільки на силу німецького багнета і мудрість генералітету недостатньо. При цьому його підвела й ненависть до так званих «недолюдей»,

тобто до росіян і всіх східних слов'ян. Він міг ділитися владою у Франції, міг співробітничати з «повноцінними» італійцями та іспанцями. Мріяв про союз на рівних з Великобританією. Але з росіянами він не міг співробітничати. Навіть із галичанськими українцями, які пройшли школу Австро-Угорщини, він не захотів ділитися владою, посадивши С. Бандеру з товаришами у спецконцтабір. Та й навіщо ділитися? Червону Армію розбито, ще місяць-два, і з Росією буде покінчено. Ось і не дочекалися наші генерали сигналу...

Після війни, навіть в ейфорії найбільшій в історії Перемоги, Сталін не забув трагедії 22 червня. Свідомостю цьому стало ініційоване ним розслідування її причин. У 1949 р. радянським Генштабом було проведено опитування генералів і офіцерів, які зустріли війну на кордоні й залишилися в живих. Питання ставив начальник військово-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил СРСР генерал-полковник О. П. Покровський. Під № 3 йшло питання про те, коли було отримане розпорядження про приведення військ у бойову готовність у зв'язку з нападом Німеччини, що очікувався зранку 22 червня; які й коли були віддані вказівки щодо виконання цього розпорядження і що було зроблене військами?

Сталін не випадково підозрював саме умисну затримку передачі «Директиви № 1» у війська. Більше того, він явно не сумнівався в цьому, тому вже в перший тиждень війни влаштував ретельну перевірку ведення секретного діловодства в Генеральному штабі. І вже тоді дійшов цілком певних висновків [17]. Ці висновки кидали густу й дуже неприємну тінь на значну частину генералітету, радянського військового істеблішменту в цілому – причому так, що навіть через багато років тема відповіді на питання № 3 залишалася табу. У 1989 р. "Військово-історичний журнал" почав друкувати відповіді радянських генералів на «питання від Покровського», але щойно підійшли до відповідей на питання № 3, публікацію було припинено [35]. Мабуть, правда, яка відкрилася, про мегабардак, що панував у військах, і діяльність генералів, котрі були на межі зради, а, можливо, й за нею, жодним чином не влаштувала «прорабів перебудови».

На їхнє щастя, Сталін не встиг довести почате при ньому розслідування до кінця. Позначалося перенапруження періоду війни, відволікали поточні внутрішньополітичні та господарські проблеми. Можливо, з'ясуванню істини так чи інакше перешкоджали змовники в погонах, які зачалися до певного часу. Можна припустити, що Сталін знав, з ким має справу. Не випадково відразу після Перемоги він кинув фразу, яку можна розглядати як попередження своїм маршалам: "Говорять, що переможців не

судять, що їх не слід критикувати, не слід перевіряти. Це невірно. Переможців можна й потрібно судити, можна й потрібно критикувати і перевіряти" [23].

Цей сигнал вождя був почутий і правильно зрозумілий. Хто знає, чи не цим пояснюється раптова смерть Сталіна 5 березня 1953 р.? А. Фурсов у зв'язку з цим зробив сміливе і, як нам видається, зовсім не фантастичне припущення про те, що в усуненні Сталіна були задіяні не лише внутрішні, але й зовнішні сили, головні організатори, які стояли ще за змовою Тухачевського і яких так і не вдалося ідентифікувати ні в 1937 р., ні в 1941 р., ні пізніше [36].

Цей висновок, до речі, підтверджується логікою розвитку всього післясталінського періоду. Саме в цей час змовники, які стали владою, поспішили обілити себе, переклали свої гріхи на Сталіна, спотворили історію Великої Вітчизняної війни, знищили безліч документів, що викривали їх, вкинули в обіг масу

фальшивок. Завдяки цим маніпуляціям перемога у Великій війні стала ототожнюватися тільки з Жуковим, вони цілеспрямовано витіснили Сталіна із суспільної свідомості як її головного організатора. І слід сказати, смілива за своїм цинізмом ідея виявилася багато в чому реалізованою. СРСР, що протистояв глобалістським планам завоювання всесвітнього панування, зруйнований, його роль у досягненні перемоги над фашизмом оспорується. Але історія все-таки підступна пані. Після стількох років фальсифікації радянського минулого багато чого прояснилося. Сьогодні стало можливим стверджувати, що на грань краху радянську країну в 1941 р. поставила не потужність німецьких дивізій, не непрофесіоналізм наших солдатів та офіцерів, а саме зрада, ретельно підготовлена, продумана, спланована. Зрада, яку було враховано німцями при виробленні абсолютно авантюризм, якщо про них судити об'єктивно, планів «блискавичної війни».

1. Артемьев П. А. Битва за Москву / П. А. Артемьев. - М., 1966.
2. Буденный С. М. Пройденный путь / С. М. Буденный. - Книга вторая. - М.: Воениздат, 1965. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/russian/budenny_sm/index.html.
3. Баграмян И. Х. Так начиналась война / И. Х. Баграмян. - К.: Политиздат Украины, 1984.
4. Бунич И. Операция «Гроза», или Ошибка в третьем знаке / И. Бунич. - Книга 2. - К.: АСК, 1998.
5. Великая Отечественная война Советского Союза. Краткая История. - 2 издание. - М.: Воениздат, 1970.
6. Верховский Я. Сталин. Тайный «Сценарий» начала войны / Я. Верховский, В. Тырмос. - М.: ОЛМА-Пресс, 2005.
7. Военно-исторический архив. - 1990. - Вып. 4. - С. 75-107.
8. Военно-исторический архив. - 1990. - Вып. 6. - С. 64-107.
9. Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записи начальника Генерального штаба Сухопутных войск 1939-1942 гг. / Ф. Гальдер. - М.: Воениздат, 1968-1971. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://lib.aldebaran.ru/author/galder_franc/galder_franc_voennyi_dnevnik/.
10. Егоров Д. Н. Июнь 1941. Разгром Западного фронта / Д. Н. Егоров. - М.: Яуза, Эксмо, 2008.
11. Житорчук Ю. Так кто же виноват в трагедии 1941 года / Ю. Житорчук. - М.: АСТ; Полигон, 2008.
12. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления / Г. К. Жуков. - В 3-х т. - Т. 1. - М.: АПН, 1987.
13. Захаров М. В. Генеральный штаб в предвоенные годы / М. В. Захаров. - М.: Воениздат, 1989. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/russian/zaharov_mv/06.html.
14. История России: Учебное пособие для вузов. - В 2-х т. - Т. 2 (1894-1994 гг.). - М.: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1997. - С. 158.
15. Козинкин О. Как генералы отправляли «Директиву номер один» в войска и немного о «красных пакетах» / О. Козинкин. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://maxpark.com/community/14/content/1815500>.
16. Конев И. С. Записки командующего фронтом / И. С. Конев. - М.: Наука, 1972. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/russian/konev/index.html>.
17. Мартиросян А. 22 июня: история предательства / А. Мартиросян. - В 2-х т. - М.: Вече, 2012. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/M/MARTIROSYAN.../_Martirosyan_A.V..html.
18. Мухин Ю. Если бы не генералы! Проблемы военного сословия / Ю. Мухин - М.: Яуза, 2007. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://militera.lib.ru/research/muhin_yi01/index.html.
19. Независимое военное обозрение. - 2001. - № 4. - С. 5.
20. Показания М. Н. Тухачевского, В. К. Путны, И. Э. Якира о состоянии и боеготовности РККА. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://vosovet.narod.ru/html/29.html>.
21. Протокол допроса военнопленного генерал-лейтенанта Красной Армии М. Ф. Лукина. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.hrono.ru/dokum/lukin411214.html>.
22. Приказ с объявлением приговора Верховного Суда СССР по делу генерала армии Д. Г. Павлова.

- [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://bdsa.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=259&Itemid=30.
23. Речь И. В. Сталина на предвыборном собрании избирателей Сталинского избирательного округа г. Москвы 9 февраля 1946 года. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.oldgazette.ru/lib/stalin2/02.html>.
24. Рокоссовский К. К. Солдатский долг / К. К. Рокоссовский. – М.: Воениздат, 1988.
25. Сандалов Л. М. Пережитое / Л. М. Сандалов. – Гл. 4. – М.: Воениздат, 1961. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/russian/sandalov1/index.html>.
26. Сбытов Н. А. Битва за Москву / Н. А. Сбытов. – М.: Московский рабочий, 1966.
27. Седых В. Ф. Повернул истории бег / В. Ф. Седых. – Книга первая. – К.: ЗАТ «ВПОЛ», 2008.
28. Смирнов С. Поражения Красной Армии в начале войны в свете геополитики. Критика существующих версий / С. Смирнов. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://liewar.ru/content/view/183/3/>.
29. Солонин М. Разгром 1941. На мирно спящих аэродромах / М. Солонин. – М.: Яуза, Эксмо, 2009.
30. Суворов В. Ледокол. День «М» / В. Суворов. – М.: АСТ, 1995.
31. Суворов В. Очищение / В. Суворов. – М.: АСТ, 2008. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://book-online.com.ua/read.php?book=2508>.
32. Осокин А. Великая тайна Великой Отечественной / А. Осокин. – М.: Время», 2007.
33. Протокол допроса военнопленного генерал-лейтенанта Красной Армии М. Ф. Лукина. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.hrono.ru/dokum/lukin411214.html>.
34. Пыхалов И. Великая оболганная война / И. Пыхалов; Ред.-сост. А. Дюков. – М.: Эксмо, 2009.
35. Пять вопросов Генерального Штаба и ответы на них генералов июня 41-г. // Военно-исторический журнал. – 1989. – №№ 3, 5. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://bulava-69.livejournal.com/177811.html>.
36. Фурсов А. Развенчание мифа. Заметки на полях нового двухтомника Арсена Мартиросяна / А. Фурсов. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://oko-planet.su/politik/politwar/136723-andrey-fursov-razvenchanie-mifa.html>.
37. Хоффманн Й. История власовской армии / Й. Хоффманн. – Paris: Умс-press, 1990. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://militera.lib.ru/research/hoffmann/index.html>.

РЕЗЮМЕ

КОНТРАСТЫ 1941 ГОДА. К ВОПРОСУ О ПРИЧИНАХ ПОРАЖЕНИЯ КРАСНОЙ АРМИИ В НАЧАЛЕ ВОЙНЫ

Сурнин В. Б. (Ужгород)

В статье рассматриваются причины поражения Красной Армии в 1941 г. Опираясь на опубликованные документы и новые публикации, автор возлагает ответственность за катастрофу 1941 г. на предательские действия части советского генералитета и офицерского корпуса во главе с маршалом Тимошенко и начальником Генштаба Жуковым.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, катастрофа 1941 г., историческое сознание, измена, фальсификации, исторические мифы, репрессии.

SUMMARY

THE CONTRASTS OF 1941. TO THE QUESTION OF THE RED ARMY FAILURES EARLY IN THE WAR

V. Surnin (Uzhhorod)

This article reviews the reasons for the defeat of the Red Army in 1941. Based on published documents and new publications, the author lays responsibility for the catastrophe in 1941 on the treacherous actions of the Soviet generals and the officer corps headed by Marshal Timoshenko and Chief of Staff Zhukov.

Keywords: Great Patriotic War, the catastrophe of 1941, historical consciousness, cheating, falsification, historical myths, repressions.